

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 10

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

BUXORO ULAMOLARI: AN'ANAVIYLIK VA ZAMONAVIYLIK O'RTASIDAGI KURASH

Djamolova Maftuna Muyidinovna

Buxoro davlat universiteti, tayanch doktorant.

e-mail: jamolovam85@gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9588-9088>

Annotatsiya.

Buxoro amirligida ulamolar davlat boshqaruvi, ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va ma'naviy hayotda muhim o'ringa ega bo'lgan. Ular islom dini va uning ahkomlarini mukammal bilganlar va barcha sohada bunga qat'iy amal qilganlar. Ammo XIX asr oxiri – XX asr boshlarida mamlakat ijtimoiy-siyosiy jarayonlarida keskin o'zgarishlar ro'y berdi. Buxoro ulamolari an'anaviy qadriyatlar tarafdori bo'lgan qadimchilar va jamiyatni isloh qilishga intilgan jadidlarga bo'lindi. Qadimchilar jamiyatdagi har qanday o'zgarishni islom dini va mavjud tartiblarga qarshi deb baholab, davlat boshqaruvi, ta'lim tizimi, jamiyatning deyarli barcha sohalarida eski tartiblarni saqlashga harakat qilganlar. Jadidlarning maqsadi esa islomni xurofotdan tozalash, maktab va madrasalarni zamon talablariga moslashtirish, jamiyat taraqqiyoti uchun zarur bo'lgan islohotlarni amalga oshirish hamda millatni ilm bilan qutqarish bo'lgan. Maqolada ulamolarning ikki toifasi o'rtasidagi qarama-qarshilik, mafkuraviy kurash yangi usul maktablari va islohotlarning diniy-huquqiy asoslarini yoqlab chiqqan Muhammad Ikrom ibn Abdussalom Buxoriy va har qanday yangilikni "bid'at" hisoblagan mutaassib ulamolar yetakchisi muftiy Abdurazzoq, madrasa mudarrisi mulla Qamariddin misolida tahlil qilinadi. Buxoro amirligida an'anaviylikdan taraqqiyotga o'tish davridagi murakkab siyosiy jarayonlar yoritiladi.

Kalit so'zlar: ulamolar, islom, shariat, hadis, an'anaviylik, zamonaviylik, islohot, jadidlar, qadimchilar.

УЛЕМЫ БУХАРЫ: БОРЬБА МЕЖДУ ТРАДИЦИОНАЛИЗМОМ И СОВРЕМЕННОСТЬЮ

Джамолова Мафтуна Муйидиновна

Бухарский государственный университет, докторант.

Аннотация.

В Бухарском эмирате улемы занимали важное место в государственном управлении, общественной, экономической, культурной и духовной жизни. Они обладали глубокими знаниями ислама и его предписаний и строго придерживались их во всех сферах деятельности. Однако в конце XIX — начале XX века в общественно-политической жизни страны произошли существенные изменения. Бухарские улемы разделились на кадимистов, выступавших за сохранение традиционных ценностей, и джадидов, стремившихся к реформированию общества. Кадимисты рассматривали любые изменения в обществе как противоречащие исламу и существующим порядкам, стремясь сохранить прежние устои в государственном управлении, системе образования и практически во всех сферах общественной жизни. Целью джадидов, напротив, было очищение ислама от суеверий, приспособление школ и медресе к требованиям времени, проведение реформ, необходимых для развития общества, а также просвещение нации посредством распространения знаний. В статье противоречия и идеологическая борьба между двумя группами улемов анализируются на примере Мухаммада Икрома ибн Абдуссалома Бухари, выступавшего в поддержку новометодных школ и религиозно-правовых основ реформ, а также муфтия Абдураззака, возглавлявшего консервативных улемов, считавших любые нововведения «бидъатом», и преподавателя медресе муллы Камариддина. Освещаются сложные политические процессы переходного периода от традиционализма к развитию в Бухарском эмирате.

Ключевые слова: улемы, ислам, шариат, хадис, традиционализм, современность, реформа, джадиды, кадимисты.

THE ULAMA OF BUKHARA: THE STRUGGLE BETWEEN TRADITIONALISM AND MODERNITY

Djamolova Maftuna Muyidinovna

Bukhara State University, Doctoral Student.

Abstract.

In the Emirate of Bukhara, the ulama played an important role in state administration and in the social, economic, cultural, and spiritual life of society. They possessed extensive knowledge of Islam and its religious prescriptions and strictly

adhered to them in all spheres of activity. However, significant changes occurred in the country's sociopolitical life in the late nineteenth and early twentieth centuries. The ulama of Bukhara became divided into the Qadimists, who supported traditional values, and the Jadids, who sought to reform society. The Qadimists regarded any changes in society as contrary to Islam and the established order, striving to preserve traditional practices in state administration, the education system, and almost all spheres of public life. In contrast, the Jadids aimed to purify Islam of superstitions, adapt schools and madrasas to contemporary requirements, implement reforms necessary for social development, and advance the nation through education and knowledge. The article examines the contradictions and ideological struggle between these two groups of ulama through the examples of Muhammad Ikrom ibn Abdussalom Bukhari, who advocated new-method schools and the religious and legal foundations of reforms, as well as Mufti Abdurazzoq, the leader of conservative ulama who regarded any innovation as bid'ah, and Mullah Qamariddin, a teacher at a madrasa. The study highlights the complex political processes that accompanied the transition from traditionalism toward modernization in the Emirate of Bukhara.

Keywords: ulama, Islam, Sharia, hadith, traditionalism, modernity, reform, Jadids, Qadimists.

Kirish. Barcha musulmon davlatlarida bo'lganidek, Buxoro amirligi ham islomiy davlat bo'lib, jamiyatda ulamolarning mavqeyi yuqori edi. Amir saroyida yuqori lavozimlarda faoliyat ko'rsatgan din peshvolari islom qoidalariga amal qilib, jamiyatni boshqarishda Qur'oni karim va shariat qonunlariga so'zsiz bo'ysunganlar.

Abdurauf Fitrat o'zining "Najot yo'li" asarida ulamolar haqida fikr bildirib, ularni ikki guruhga bo'ladi: "Birinci guruh – vatan taraqqiyoti va millat taqdiri uchun qayg'uradigan, mamlakat va xalq farovonligi uchun xizmat qiladigan ulamolar. Ular mamlakat tanazzuliga sabab – ilm-fanning rivojlanmaganligidan, xalqning ilmsizligidan, hukmdorlarning siyosiy faoliyatsizligi, ilm-u ma'rifatni rivojlantirish uchun g'amxo'rlik qilmayotganligidandir, deb ko'rsatadilar; ikkinchi guruh – bu o'z mansab va manfaatlarini o'ylaydigan, davlat va fuqaro ravnaqi to'g'risida qayg'urmaydigan ulamolar bo'lib, ular mamlakat inqirozini, xalqning ayanchli ahvolini "taqdiri ilohiy", deb hisoblaydilar".[1:5]

ADABIYOTLAR TAHLILI

"Turkiston viloyati gazetasi", "Sadoi Turkiston" va "Sadoi Farg'ona", "Al-Isloh" kabi davriy nashrlarda ulamolar mavzusida qator maqolalar bosilgan bo'lib, jumladan, "Sadoi Turkiston" gazetasida quyidagi fikrlar mavjud: "Ulamolar shunday bir zotlardirki, aziz umrlarini, mol va jonlarini hamisha millat yo'lig'a sarf qilurlar. Shuning uchundirki, hazrat payg'ambarimiz: Ulamolar payg'ambarlar merosxo'ridir, demishdirlar. Bas ulamolar bani Isroil anbiyolarining yaxshi sifatleri ila mutassuf bo'lsalar, zalolat biyobonida sargardon bo'lib qolganlarni to'g'ri yo'lg'a solsalar, johil va avomlarga va'z va nasihatlar qilib, din va shariat buyruqlarini o'rgatsalar, albatta qanday ulug' hodi millat va qanday ulug' xodim din va shariat bo'lur edilar". [6]

Buxoro amirligidagi ulamolar ikki guruhga bo'linib, birinchi guruh Muhammad Ikrom ibn Abdussalom Buxoriy[1] boshchiligidagi islohotchilar bo'lsa, ikkinchi guruh mufti Abdurazzoq[2] boshchiligidagi an'anaviylik tarafdorlari edi. [5:22]

Mufti Muhammad Ikrom ibn Abdussalom (Ikrom Domla) Buxoroning taniqli va ko'zga ko'ringan ziyolilaridan biri bo'lib, o'z atrofida jamiyatni isloh qilish tarafdorlarini to'plagan edi. U 1894–1896-yillarda Muhammad Avaz Xo'jandiy hamrohligida hajga borgan va Istanbul, Bag'dod, Sheroz kabi islomiy shaharlardagi taraqqiyotni ko'rib ta'sirlangan. Safardan qaytgach, Buxorodagi ta'lim dasturlarini tanqid qilib, madrasalarda tafsir, hadis fanlarini o'qitishni yoqlab chiqqan. Shuningdek, jadid maktablarini tashkil etish tarafdori bo'lib, ularni qo'llab-quvvatlagan.[6:44] 1910-yil boshida Buxorodagi maktablarni taftish qilish uchun Sankt-Peterburgdan kelgan senator K. Palen boshchiligidagi hay'at Nasrullo qo'shbegi ruxsatiga ko'ra, Ikrom Domla bilan muzokara olib boradi. Palenning yangi maktab, hijob va soliqlar haqidagi savollariga Ikrom Domla shariat yuzasidan javob berib, jadid maktablari islom diniga zid emasligini aytib o'tadi.[1]

Ikrom Domla 1912-yilda Yangi Buxoro (Kogon)da "Iyqozu-n-noimiyn va i'lomu-l-johiliyn" ("Uyqudagilarni uyg'otish va johillarga bildirish") nomli kitobini nashr ettirgan.[8]

"Iyqozu-n-noimiyn va i'lomu-l-johiliyn" asari kirish, 2 bob va xulosadan iborat bo'lib, birinchi bob "Odamlar orasida mashhur bo'lgan, harom qilingan lazzatlar bayonida"; ikkinchi bob esa "Zamonning o'zgarishi sababli harom qilingan ishlar bayonida" deb nomlanadi.

Birinchi bob ikki qismdan tashkil topgan bo'lib, birinchi qismda: sudxo'rlik (ribo); madrasalarning vaqf hujralarini sotish; muftilarning "oq muhrlari"; nos va chilim chekish; diniy ilmsizlik; masjidlarda namoz o'qishning keskin kamaygani; sharobxo'rlik; yetimlarning haqiga xiyonat bilan bog'liq masalalar tanqidiy tahlil qilingan. Ikkinchi qismda esa, erkaklarning zeb-ziynatga burkanib, qimmatbaho kiyimlar kiyishlari, to'y va marosimlarda hofizlar va raqqosalarning keskin ko'paygani, isrofgarchilik, talabalarning "qoriyona", "ijtimo'ona" nomli yig'inlari, savdogarlar tomonidan o'ylab topilgan yangi odatlar haqida gapirilib, ularning nojoizligi Qur'on oyatlari va hadislar orqali isbotlab berilgan.[4:48-61] Ikkinchi bob ham ikki qismdan iborat bo'lib, birinchi qismda sudxo'rlik qoralanib, qozilik va raislik ishlaridagi kamchiliklar to'g'risida tanqidiy fikr bildirilgan. Ikkinchi qismda esa jamiyat hayotida tez-tez sodir bo'lib turgan ijtimoiy, siyosiy va diniy masalalar muhokama qilingan. Ular avliyolarning qabrini ziyorat qilish; "Bibi Seshanba" marosimi; azadorlik marosimlari: "yigirma", "qirq" va "yil" haqida; bozordagi tarozibonlarning o'g'riliklari; ko'pkari marosimi; Zikri jahriya (baland ovozda ibodat qilish); Yozdahum xatmlari; "Guli surx" va "Mozori saxiy" ziyorati;

masjiddagi g'iybatlar; ulamolar o'rtasidagi bahslardan iboratdir.[4:62-74]

Bu kitob Buxoro mudarrisi va muftisi Abdurazzoq boshchiligidagi ulamolarning keskin qarshiligiga uchraydi. Ular Ikrom Domlani Rossiya hukumatiga sotilganlikda va "islom diniga qarshi bo'lgan" usuli jadid maktablarini targ'ib qilganlikda ayblab, mullabachchalarni unga qarshi qo'yishga harakat qiladilar hamda Domla Ikromni Namozgoh masjidi maydonida Ramazon hayiti kuni o'ldirishga qaror qiladilar. Bundan xabar topgan Buxoro hukumati Domla Ikromni Zandana tumaniga qozi qilib yuboradi. Unga qo'shbegi tomonidan lavozimi uchun 600 tanga maosh belgilanadi. Oradan biroz vaqt o'tgach, Domla Ikrom Qorako'l tumaniga qozi etib tayinlanadi va har oy unga 1000 tanga maosh beriladi.[9]

MUHOKAMA

1914-yil yanvarida Amir Olimxon mulla Abdurazzoq vafotidan so'ng uning o'rniga Ikrom Domlani saroyga taklif qiladi va mufti etib tayinlaydi.[10] 1917-yil aprel oyi oxirlarida Mulla Xolmurod boshchiligidagi qadimchilar muftilarga jadid maktablari shar'an "joiz emas"ligi, jadidlar bilan muloqot qilmaslik kerakligi haqidagi fatvoga muhr bostirib olishadi. Ikrom Domla bunga qarshi chiqadi va qo'shbegiga norozilik xati yozadi. Qo'shbegi va qozikalarning aralashuvi bilan hukumat uni G'uzor viloyatiga qozilik qilish bahonasida ikkinchi bor surgun qiladi.[2:63] 1918-yil bahorida Turkiston o'lkasi Xalq komissarlari Soveti raisi F. Kolesovning Buxoroga qarshi qurolli harakatni amalga oshirishi oqibatida Amir Olimxon Yosh buxoroliklarni xoinlikda ayblab, jazolashni buyuradi. Ular orasida Ikrom Domlanning Habibullo ismli o'g'li ham bo'lib, Buxoro hukumati tomonidan qatl etiladi. Ikrom Domla hibsga olinib, uy-joyi musodara qilinadi, barcha kitob va qo'lyozmalari yondirib yuboriladi.

1920-yilda Buxoro Xalq Sovet Respublikasi hukumati tomonidan Ikrom Domla butun oilasi bilan ozod qilinib, Buxoro shahriga keltirilgan va adliya vazirligi noziri etib tayinlangan. 1922-yilga kelib esa yangi tashkil etilgan shar'iy qozilik mahkamasiga rais etib tayinlangan. Domla Ikrom 1924-yilda nafaqaga chiqqan va 1925-yilda vafot etgan.[6:46]

Domla Ikrom va uning tarafdorlari amir saroyida ham, xalq orasida ham ko'p edi. Ular Buxoro jamiyatiga kirib kelayotgan iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy va madaniy yangiliklarning foydali jihatlarini qabul qilib, mamlakatni rivojlantirish uchun foydalanishni lozim deb bilishardi. Ammo Buxoro ulomalarining ikkinchi guruhiga mansub mufti Abdurazzoq, madrasa mudarrisi Mulla Qamariddin, Mulla Xolmurod, Burhoniddin rais va ularning tarafdorlari ham bor ediki, ular jadidchilik harakati hamda ular tomonidan targ'ib qilinayotgan yangiliklardan butunlay norozi edilar.

Buxoroda yashovchi mulla Qamariddin No'g'ay mahalliy maktabda o'qituvchi bo'lib, musulmonlarning g'ayridinlarga qarshi harakatida faol ishtirok etgan.[11] U hujjatlarda domulla Qamar, mulla Qamariddin no'g'ay nomlari bilan ham tilga olingan.

Mulla Qamariddin Orenburg, Toshkent va Istanbuldagi ma'rifatparvarlar bilan yaqin aloqada bo'lgan. 1912-yilgi maxfiy ma'lumotlarda mulla Qamariddin Rossiyaga qarshi Afg'oniston bilan maxfiy aloqalar olib borayotganligi qayd etilgan.[12] Buxoro siyosiy agenti tomonidan 1913-yil 31-oktabrda Turkiston rayon muhofaza bo'limi boshlig'i Sizixga yuborilgan ma'lumotda yozilishicha, mulla Qamariddin ma'rifiy maqsadlarni ko'zlagan "Taraqqiyparvar" jamiyatining ham ko'zga ko'ringan vakillaridan biri bo'lgan.[13] 1914-yil 17-aprelda "Yakshambay" laqabli maxfiy xizmatchi bergan ma'lumotda qayd etilishicha, mulla Qamariddin Buxorodagi "Pushaymon" nomli madrasada mudarrislik qilib, asli samarqandlik "zakun" laqabli tatar mullasi Abdurasul bilan Rossiya imperiyasiga qarshi tashviqot ishlarini olib borgan. Bularning har ikkisi ham mahalliy aholi orasida katta obro'ga ega bo'lgan.[14]

Turkiston rayon muhofaza bo'limi ma'lumotlariga ko'ra, mulla Qamariddin 1910-yil yanvarda bo'lib o'tgan tartibsizliklarning rahbarlaridan biri edi. Burhoniddin rais va mulla Qamariddin shia mazhabidan bo'lgan Ostonaqul qo'shbegini oradan chiqarish uchun fitna tayyorlay boshlaganlar. Ular mamlakat hayotida sodir bo'layotgan har bir nojo'ya ish uchun Ostonaqul qo'shbegini ayblashga harakat qilishgan. Masalan, uni jadidlar va qadimchilar o'rtasidagi nizolarning yuzaga kelishi va kuchayib borishida sababchi qilib ko'rsatganlar.

Ular kutgan fursat 1910-yil 9 (22)-yanvar, shanba kuni (hijriy 1328-yil muharram oyining 10-kunida) sodir bo'ladi. Shialar Buxoroning O'g'lon darvozasi yaqinidagi sarbozxonada o'zlarining ashuro motam marosimini o'tkazayotganlarida sunniy mullavachchalar bilan janjal chiqib, bir mullavachchani o'ldiradilar va uchtasini qamab qo'yadilar. Ostonaqul qo'shbegi oz sonli bo'lgan shialarni himoya qiladi. Bunday fursatni kutib turgan Burhoniddin rais va mulla Qamariddin xalqni g'alayonga keltiradi.

NATIJALAR

Shunday qilib, 1910-yil 10-yanvarda Buxoro shahrida ikki mazhab vakillari o'rtasida urush boshlanib ketadi va bunda sunniylardan 240 kishi o'ldiriladi.[3] Ostonaqul qo'shbegi va Nasrullabek parvonachi Amir Abdulahadxon farmoyishi bilan qo'zg'olonni bostirishga harakat qiladi. Ammo buning uddasidan chiqa olmaydilar. Voqeaning jiddiy tus olganini ko'rgan Buxoro hukumati rahbarlari Yangi Buxorodagi Rossiya hukumatidan yordam so'raydilar. Bunga javoban general Lelintal boshchiligidagi 2000 nafar rus askari Buxoro shahriga yetib keladi.[3] O'sha yilning 13-yanvarida Karmana shahridan Buxoro amirining valiahdi Olimxon To'ra Buxoro shahriga keladi hamda 15-yanvarda Ostonaqul qo'shbegi va uning ikki mulozimini lavozimidan ozod etib, Karmanaga jo'natib yuboradi. Qo'shbegi lavozimiga Chorjo'y begi Saidali to'qsabo, uning yordamchisi vazifasiga Shahrisabz begi Miroy Alilarni tayinlaydi.[3]

Valiahd Buxoroning mullalari, rais va olimlarini qarorgohi Arkda yig'ib, g'alayon bostirilganligini bildiradi hamda bundan keyin shunday nizolarning kelib chiqishiga yo'l qo'ymasliklarini tayinlaydi.

Maxfiy politsiya xizmatchisi "Turetskiy"ning 1913-yil 3-sentabrda bergan ma'lumotiga ko'ra, Buxoroda mulla Qamariddin tomonidan tashkil etilgan musulmonlarning "Ittihod" jamiyati bo'lib, bu tashkilotning asosiy maqsadi – musulmonlarni g'ayridinlar qo'l ostidan ozod qilish bo'lgan. Tashkilot a'zolari butun Turkiston hududida "Kim musulmonlarga yordamlashsa, u Ollohni anglagandir" shiori ostida siyosiy-diniy tashviqot olib borganlar va jihod uchun pul yig'ishgan. Jamiyatning Samarqand, Kattaqo'rg'on, Qo'qon va O'sh shaharlarida ham a'zolari bo'lgan.[15]

XULOSA

Xullas, Domla Ikrom kabi ulamolar jadidlarning maorifni isloh qilish borasidagi xatti-harakatlarini mamlakat taraqqiyoti uchun xizmat qiladi, deb qo'llab turgan bo'lsalar, Mulla Abdurazzoq va Mulla Qamariddin boshchiligidagi ulamolar esa doim ta'qib qilib turdi. Ikkinchi guruh ulamolar jadidlarning ta'lim sohasidagi harakatlarini qoralashlarining o'ziga yarasha sabablari bor edi. Ular bunday maktablarda zamonaviy fanlarning o'qitilishi bolalarning islom dinini unutishiga xizmat qiladi, deb hisoblashardi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdurauf F. Najot yo'li / tarjima, so'zboshi va izohlar mualliflari Sh. Vohidov, G. Muzaffarzoda. – Toshkent: Sharq, 2001.
2. Ayniy S. Buxoro inqilobi tarixi uchun materiallar. – Moskva, 1926.
3. Buxoroi Sharifda paydo bo'lgan betartibliklar xususida // Turkiston viloyatining gazet. – 1910. – Yanvar.
4. Domla Muhammad Ikrom mufti Buxoriy. Iyqozu-n-noimiyn va i' lomu-l-johiliyn.
5. Xo'jayev F. Buxoro inqilobining tarixiga materiallar.
6. Inoyatov A., Soliyeva M. Zulmatdagi ziyokorlar. – Toshkent: Hilol-nashr, 2016.
7. Muftizoda. Ulamolarimiz // Sadoyi Turkiston. – 1914. – 5-noyabr.
8. O'zbekiston Milliy arxivi (O'zMA). – I-3-jamg'arma, 2-ro'yxat, 215-yig'majild, 1-55-varaqlar.
9. O'zbekiston Milliy arxivi (O'zMA). – I-461-jamg'arma, 1-ro'yxat, 1168-yig'majild, 225-varaq.
10. O'zbekiston Milliy arxivi (O'zMA). – I-3-jamg'arma, 2-ro'yxat, 215-yig'majild, 65-66-varaqlar.
11. O'zbekiston Milliy arxivi (O'zMA). – I-461-jamg'arma, 1-ro'yxat, 1168-yig'majild, 180-varaq.
12. O'zbekiston Milliy arxivi (O'zMA). – I-461-jamg'arma, 1-ro'yxat, 1312-yig'majild, 447-varaq.
13. O'zbekiston Milliy arxivi (O'zMA). – I-461-jamg'arma, 1-ro'yxat, 1315-yig'majild, 502-varaq.
14. O'zbekiston Milliy arxivi (O'zMA). – I-461-jamg'arma, 1-ro'yxat, 1470-yig'majild, 38-varaq.
15. O'zbekiston Milliy arxivi (O'zMA). – I-461-jamg'arma, 1-ro'yxat, 1312-yig'majild, 494-varaq.